

RUS VA QORAQALPOQ TILLARIDAGI INSONNI TAVSIFLOVCHI FRAZEOLOGIZMLAR: LINGVOKULTUROLOGIK ASPEKT

Xaydarov Daniyarbek Tursunboyevich

Katta o'qituvchi

"University of economics and pedagogy" NOTM

Annotatsiya

Mazkur tezisda rus va qoraqalpoq tillaridagi inson xarakteri, xulq-atvori, ruhiy holati hamda ijtimoiy fazilatlarini ifodalovchi frazeologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Frazeologizmlar xalqning tarixiy tajribasi, milliy mentaliteti va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim til birliklari hisoblanadi. Tadqiqot davomida ikki tildagi insonni tavsiflovchi iboralarning semantik va madaniy jihatlarini qiyosiy o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklar umumiy insoniy qadriyatlarni ifodalash bilan birga, har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi va etnomadaniy xususiyatlarini ham namoyon etadi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik, inson xarakteri, milliy mentalitet, rus tili, qoraqalpoq tili, madaniy konsept.

Asosiy qism

Frazeologik birliklar xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari va milliy tafakkurini o'zida mujassamlashtiruvchi muhim til vositalaridan biridir. Inson xarakterini tavsiflovchi frazeologizmlar esa jamiyatning axloqiy me'yorlari, estetik qarashlari va inson haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. Rus va qoraqalpoq tillaridagi bunday iboralar lingvokulturologik jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali ikki xalqning dunyoni idrok etish usuli va baholash mezonlarini kuzatish mumkin.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, insonning ijobiy fazilatlarini ifodalovchi frazeologizmlar har ikki tilda keng qo'llanadi. Xususan, mehnatsevarlik, saxiylik, samimiylik, jasorat va donolik kabi xususiyatlar xalq tomonidan yuqori baholanadi. Rus tilidagi «золотые руки» frazeologizmi mohir va hunarmand insonni ifodalasa, qoraqalpoq tilidagi «qoli gul» iborasi ham ayni ma'noni anglatadi. Bu o'xshashlik mehnatga hurmat va kasbiy mahoratning har ikki madaniyatda muhim qadriyat



ekanligini ko'rsatadi. Insonning aql-zakovati bilan bog'liq iboralar ham ko'plab uchraydi. Rus tilida «*светлая голова*» birikmasi aqlli va zukko kishini anglatga, qoraqalpoq tilida «*aqili asqan adam*» kabi ifodalar shu semantik maydonga mansubdir. Mazkur frazeologizmlar xalqning ilm-fan va tafakkurga bo'lgan munosabatini namoyon etadi. Salbiy xarakter xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlar son jihatidan ijobiy birliklardan ko'proq ekanligi aniqlandi. Buning sababi shundaki, xalq og'zaki ijodida va kundalik nutqda insonning salbiy xatti-harakatlarini tanqid qilish, ulardan ogohlantirish vazifasi ustun hisoblanadi. Masalan, rus tilidagi «*держат камень за пазухой*» iborasi ichida adovat saqlaydigan, ikkiyuzlamachi insonni bildiradi. Qoraqalpoq tilida esa «*kewlinde kiri bar*» yoki «*işinde bir gap bar*» kabi iboralar yashirin niyatli shaxsni tavsiflaydi. Ushbu birliklar samimiylik va halollikning jamiyat tomonidan qadrlanishini ko'rsatadi. Qiyosiy tahlil davomida insonning dangasaligini ifodalovchi iboralar ham alohida guruh sifatida o'rganildi. Rus tilidagi «*бить баклуши*» frazeologizmi bekorchilik bilan vaqt o'tkazishni bildiradi. Qoraqalpoq tilida esa «*qol qawistirip otirw*» yoki «*beker jürüw*» kabi iboralar shunga yaqin ma'noda qo'llanadi. Bu holat har ikki xalq madaniyatida mehnatsevarlikning muhim axloqiy mezon sifatida baholanishini tasdiqlaydi. Lingvokulturologik jihatdan eng qiziqarli jihatlardan biri frazeologizmlarda qo'llanilgan obrazlarning milliy xususiyatidir. Rus tilida ayiq, bo'ri, tulki va quyon kabi hayvon obrazlari faol qo'llanadi. Masalan, «*хитрый как лиса*» iborasi ayyor odamni tavsiflaydi. Qoraqalpoq tilida esa chorvachilik va ko'chmanchi turmush bilan bog'liq obrazlar ustunlik qiladi. Jumladan, tuya, ot va qo'y bilan bog'liq tasvirlar inson xarakterini ifodalashda muhim o'rin egallaydi. Bu esa xalqning tarixiy xo'jalik faoliyati tilga qanday ta'sir ko'rsatganini namoyon etadi. Somatik komponentli frazeologizmlar ham katta guruhni tashkil etadi. Tana a'zolari ishtirokidagi iboralar insonning hissiy holati va xarakterini ifodalashda keng qo'llanadi. Rus tilidagi «*задумать нос*» iborasi kibrlanish ma'nosini anglatga, qoraqalpoq tilidagi «*murının köteriw*» iborasi ham aynan shu mazmunga ega. Shuningdek, «*широкое сердце*» va «*keñ kewil*» birliklari saxovatli va mehribon inson obrazini yaratadi. Bunday o'xshashliklar inson tanasi bilan bog'liq universal tasavvurlarning turli tillarda umumiy semantik modellar hosil qilishini ko'rsatadi.

Xulosa

Rus va qoraqalpoq tillaridagi insonni tavsiflovchi frazeologizmlar ikki xalqning milliy madaniyati, tarixiy tajribasi va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim til birliklari

hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklar insonning ijobiy va salbiy xarakter xususiyatlarini baholashda muhim kommunikativ hamda tarbiyaviy vazifani bajaradi. Qiyosiy tahlil davomida rus va qoraqalpoq tillarida mehnatsevarlik, halollik, saxiylik, donolik, dangasalik, ayyorlik va manmanlik kabi sifatlarni ifodalovchi ko'plab o'xshash semantik modellar mavjudligi aniqlandi. Bu holat umuminsoniy qadriyatlarning har ikki xalq tilida o'z aksini topganligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toliyeva, S. I. (2023). Qoraqalpoq tilidagi ayrim frazeologizmlarning semantik tahlili. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(11), 139–142.
2. Begjanova, D. (2024). Phraseological structures of proverbs in Uzbek and Karakalpak languages. *O'zMU Xabarlari*, 1(9.1), 45–49.
3. Allanazarova, Y. (2023). O'zbek va qoraqalpoq tillarida ikki komponentli frazeologizmlarning struktur-semantik xususiyatlari. *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies*, 2(4), 506–510.
4. Seytimbetova, A. (2024). Ingliz, rus va qoraqalpoq tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. *Actual Problems of Humanities and Social Sciences, Special Issue*, 37–41.